

Deczki Sarolta¹

A ROBOGÓ CSONTVÁZ, VÍZIPÓK, NÁNDI NÉNI ÉS A TÖBBIEK

– A nevek poétikája Tar Sándor prózájában –

Tar Sándor novelláiban feltűnően nagy szerepe van a neveknek. Hőseinek egy részét ugyan rendes, anyakönyvezett néven emlegeti a narrátor, másokat azonban olyan megszólítással illet, melynek semmiféle hivatalos okmányban nincs helye, és érvényessége általában arra a közösségre korlátozódik, mely az illető szűkebb társas közegét alkotja. Ilyen, tipikusan Tarra jellemző nevek például a Vízipók, Szerénke, Főmisi, Szárguló Csontváz, Ványa, Rézsanyi. Ez arra utal, hogy ezeknek a bece-, gúny- és álneveknek (nevezzük őket összefoglalóan másodlagos neveknek) fontos funkciójuk van Tar poétikájában, novelláinak világképében, mégpedig vélhetően azért, mert a hivatalos, állam által szentesített nevek a perifériák közösségeiben valamiért nem alkalmasak az identitás megjelölésre és kifejezésére.

A nevek „misztikájáról” azt olvashatjuk, hogy „a biológiai kényszer után, hogy tehát szükségyszerűen embernek születünk, emberi testtel, kézzel, lábbal, fejjel, szemmel, csontozattal és szervekkel rendelkezünk – nos tehát ezt az első, eredendő kényszerűséget rögtön a születésünk pillanatában egy másik tetézi, hogy valamilyen nyelvbe születünk bele, s ennek a nyelvnek az első megjelenése a név, amelyet pecsétként, bélyegként azonnal, rögtön ráütnek az újszülöttre. Ebben áll a név misztikája, az első, kikerülhetetlen találkozás élménye által, amely ellenőrző szerveken, intézményi formákon, kényszereken át rögzül halálunk napjáig, sőt még tovább, minden szervünk elenyészése után is egyetlen fennmaradó jelet őrzünk – nevünket.”² A hivatalos, anyakönyvezett neveket minden újszülött egy bürokratikus eljárás során kapja meg, s ha a név adományozása nem is, ám regisztrálása az állam monopóliuma. Ugyanakkor a névadásnak is megvannak a hagyományai, melyek kényszerítő erővel hatnak egy zárt közösségben. Ilyen például az, hogy az első fiúgyermek az apja nevét kapja, s kevésbé jellemző ugyan, de az is elő szokott fordulni, hogy a lányokat az anyjuk után nevezik el. A névvel együtt az újszülött állampolgárságot kap, valamint előre kijelölt identifikációs mintákat – vagyis megkezdődik a szubjektívizáció folyamata; a hatalom és az ideológia uralma az egyén felett. De nemcsak az újszülöttek esetében van erről szó, hanem arról a mára egyre jobban kivesző szokásról, hogy a nők a házasságkötés

¹ A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalmi Osztályának tudományos munkatársa.

² NÉMETH Zoltán, *Álnév és maszk*, Eger, Líceum, 2013, 19.

után nem tarthatták meg a saját nevüket, hanem valamilyen „-né” lettek egy férfinév végén. A férjezett nőket az „anyakönyvek morálja”³ azon nyomban megfosztja a saját nevüktől, és egy férfi tartozékaivá teszi őket. „A hatalomnak ez a formája arra a közvetlen mindennapi életre gyakorolja hatását, amely kategorizálja az egyént, megjelöli saját individualitásával, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk.”⁴

A hivatalos név egy csomagban van az egyéb hivatalos adatokkal (lakcím, személyi szám, igazolvány számok, anyja neve stb.), melyek által az államapparátus azonosítani tudja az egyént, s ezzel a gesztussal rögzíti az államgépezet részévé is teszi. A másodlagos nevek pedig pontosan azt a funkciót töltik be, hogy lehetőség szerint kivonják az egyént az állami, adminisztratív hatalom fennhatósága alól, és olyan új identitással ajándékozzák meg, mely egy adott közösségen belül felülírja az anyakönyvben kijelölt identifikációs mintákat. Többé-kevésbé minden ilyen utólagos korrekció, mely kivonja az identitást a törvény fennhatósága alól, az autonómia gesztusának tekinthető. Egy bizonyos határig persze, hiszen Foucault leírásai a hatalom ökonómiájáról arra is felhívják a figyelmet, hogy a hatalmi viszonyok a mikroközösségekben is leképeződnek.⁵ Egy kisközösségben sem mindenki rendelkezik akkora tekintéllyel, informális hatalommal, hogy elfogadják tőle az adott nevet. Fontos megszorítás továbbá, hogy az új névnek valóban csak egy adott közösségen belül van érvénye, és a bürokrácia csak a legritkább esetben hajlandó róla tudomást venni. Ezek a közösség által adott nevek vagy az egyén saját önelnevezése sokkal személyesebbek, és alkalmasabbak az egyéniség kifejezésére, mint a hivatalos nevek. Adott esetben pedig arra is szolgálnak, hogy a másodlagos nevet viselő egyén el tudjon rejtőzni mögé, és nehezen elérhetővé váljon a hivatalos apparátus számára – nem véletlen, hogy az illegális mozgalmak, bűnözői körök soha nem használják tagjaik valódi nevét, hanem csakis álneveket.

A másodlagos nevek szubverzív erővel rendelkeznek, és ennek megfelelően nem az írásos, hanem a szóbeli kultúra részei.⁶ Annak a privát szférára korlátozódó szóbeli kultúrának, mely élesen elválk a nyilvánosság szférájától, ahol a hivatalos nevek érvényesek. Ahogyan a kultúrtörténész írja, a gúnynév a társadalom kevés hatalommal és vagyonnal bíró rétegeiben terjedt el, és azt az igényüket fejezte ki, hogy ily módon is szembeforduljanak a megnevezés hivatalos gyakorlatával, s az elidegenítő, tárgyiasító, a személyiségre, a személyközi viszonyokra, érzelmekre csöppet sem figyelő processzussal szemben a megnevezés olyan módját működtessék, mely immár sokkal könnyebbé teszi az egyén identifikációját egy adott közösségen belül. A hatalommal való szembefordulás a nevek minőségében, hangzásában is tetten érhető, hiszen a

³ Lásd i. m. 21.

⁴ Michel FOUCAULT, A szubjektum és a hatalom, fordította Kiss Attila, *Pompeji* 1994/1–2, 182.

⁵ Michel FOUCAULT, *A szexualitás története I*, Budapest, Atlantisz, 1999.

⁶ Vö. Norbert SCHINDLER, *Widerspenstige Leute: Studien zur Volkskultur in der früheren Neuzeit*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1992.

másodlagos nevek (ez főleg a gúnynevekre jellemző) nemritkán komikus hatást keltenek, hangzásukban, tartalmukban, vagy mindkettőben. Sajátos karnevalizációs effektus ez, mellyel a névadó mintegy kifigurázza az „anyakönyvek morálját”, és a feje tetejére állítja a névadás processzusát. Nem véletlen, hogy az irodalmi névadás kapcsán többször is felmerül Rejtő Jenő életműve, valamint az általa teremtett festőien komikus nevek és karakterek – Tar egy-egy jól eltalált figurája és azok nevei legalábbis gyakran megidézik Pizskos Fred írójának a szellemét.

A másodlagos nevek Tar írásaiban is szubverzív funkcióval rendelkeznek. Abban a térben, melyben szereplői élnek, olyan megnevezési gyakorlatok működnek, melyek megpróbálják aláásni a hivatalos diskurzust, és szétfeszíteni az egyén számára eleve adott identifikációs mintázatokat szűk rácsozatát. A Tar szereplői által belakott terekben az államapparátus és a bürokrácia nem segítségként, hanem inkább ellenségként jelenik meg az ember számára, valamilyen külső-idegen hatalomként, mely rendszerint igen szűk keretek közé kényszeríti az egyént, és mindig alárendeltként kezeli. Megküzdeni vele meglehetősen reménytelen vállalkozás, ám bizonyos védelmet, a személyiség visszaszerzését és belsővé tételét jelentheti a névadás jogának a visszavétele, ha csak részlegesen is; a humoros nevek a felülkerekedés illúzióját nyújtják. Ezeket a neveket egy kis közösség adja, és többnyire csakis ebben a körben érvényesek. Tar hősei is csak ezekben a szűk terekben, mikroközösségekben érezhetik azt, hogy valahová tartoznak, valahol számítanak, s a közösség által adott nevek nem csupán az odatartozást fejezik ki, hanem ezzel egyszersmind megadják az egyénnek azt a rangot, presztízst és elismerést, amit a társadalom megtagad tőle.

Van olyan értelmezés, mely szerint e nevek nagy száma azzal magyarázható, hogy a szerző ügynök volt, vagyis egy olyan szervezet tagja, amelyben senki sem viselhette a saját nevét, sem a megfigyelők, sem a megfigyelték.⁷ Ez az az eset, amikor az állam maga írja felül a saját maga által regisztrált nevet, és sérti meg ezzel mélységesen az átnevezett személy identitását. Hiszen monopolhelyzete okán már az anyakönyvezés aktusában is van némi hatalmi arrogancia, ám az, amikor a titkosszolgálat „nevezi át” az embert, a represszió totalitása; hiszen mind az ügynöktől mind pedig az általa megfigyelt személytől elrabolja személyisége és identitása egy részét, mégpedig nem ritkán intim részét. S ebben a relációban természetesen a megfigyelt sokkal kiszolgáltatottabb, mint az önként vagy zsarolás hatására együttműködő besúgó. Tar Sándor ügynökként maga is kapott egy nevet (Hajdu) a „Cégtől”, vagyis testközelből is megélhette, milyen az, ha az embert erőszakosan egy új identitással ruházzák fel. Ám koránt sem biztos, hogy ez az életrajzi tény teljes magyarázatot ad arra, hogy miért fordulnak elő viszonylag gyakran másodlagos nevek a Tar-prózában. Egyszerűbb megoldást kínál az a szintén életrajzi tény, hogy Tar Sándor egy olyan közegben élt és dolgozott élete végéig, melynek nyelvhasználatára a szleng volt a jellemző, egy sajátos rétegnyelv, melynek beszélői között természetes beavatási aktus

⁷ SIMON Ádám, *Tar Sándor: Az áruló – Ügynökügyek irodalmi színtéren*, <http://ujnautilus.info/tar-sandor-az-arulo-ugynokugyek-irodalmi-szinteren-1-reszlet> (letöltés ideje 2018-03-30)

volt az, hogy gúnyneveken szólítják egymást. Ez egyszerre csoportkohéziós gesztus, továbbá a sztenderd nyelvhasználat aláásása és a névadás állami monopóliumának a kétségbe vonása.

Keresztel: a gyár

A gyár tipikus helyszíne Tar írásainak. A gyár tiszta célirányultság: minden eleme, valamint a dolgozók is ennek a funkciónak vannak alárendelve. A munkások annyiban haladják meg ezt a pusztá funkcionalitást, hogy közösséget alkotnak, melynek tagjai lazább-szorosabb kapcsolatban vannak egymással. A csoportkohéziót erősítik az egymás által egymásnak adott nevek, valamint azok is, melyeket a magasabb beosztásban levő vezetőknek adnak, melyekről azok sokszor nem is tudnak. Ezek a nevek nem mindig motiváltak, máskor azonban az illető egy-egy tulajdonsága, szavajárása, vagy egyéb jellegzetessége jelenik meg bennük. Többek között ezért is jellemző rájuk a humor: vagy az egyén egy-egy tulajdonságát emeli ki és karikírozza a név, vagy pedig valamilyen más módon ér el komikus hatást. Sokszor nem is lehet tudni, kinek mi az eredeti neve, hiszen mindenki csak a gúnynevéen ismeri az illetőt, s hasonlóképpen sokszor homályba vész a „keresztelő” aktusa is, az, hogy ki nevezte el az illetőt, mikor és miért.

A komikum szerepe azért is hangsúlyozott, mert ebben eleve megvan az a szubverzív potenciál, mely képes a diskurzus hivatalos rendjének a felforgatására. Különösen szembetűnő ez azokban az esetekben, amikor előljárót hívnak gúnyneven, akár a háta mögött, akár szemtől szembe: ez az általa képviselt hatalmi pozíció megkérdőjelezése is egyben, s annak jelzése, hogy a munkás ugyan alávetett, ám a névadás mágikus aktusával szimbolikusan mégis képes felülkerekedni vagy legalábbis egyenrangú pozíciót vindikálni magának. A *Nincs vége* című novellában például ezt olvashatjuk: „Burán, a részlegvezető (indián nevéen Kopott Homlok)...”⁸ A név a főnök egy tulajdonságára utal, a névadás gesztusa maga pedig egy törzsi szokásra. Az „indián név” ugyanis egyszerre idéz meg egy névadási gyakorlatot, valamint vonatkoztatja ezt a saját közösségre. Az olvasmányokból és filmekből ismert indián névadási szokások szerint ugyanis a törzs olyan nevet adományoz annak, aki felnőttkorba ért, ami kifejez valamit a közösségben betöltött szerepéből, a személyiségéből, valamint abból a hiedelemvilágból, melyben a névnek mágikus funkciója is van. Amikor a gyári munkások erre a névadási gyakorlatra hivatkoznak, akkor egyrészt azonosítják is magukat a törzsi közösséggel, másrészt rá is mutatnak a két csoport alapvető különbségeire, ami komikus hatást eredményez. Mint ahogyan az is, hogy az indiánoktól eltérően a főnök neve semmi hősies, rendkívüli képességre nem utal (Medveölő, Hosszúpuska), hanem egy teljesen köznapi tulajdonságra.

⁸ TAR Sándor, *Nóra jön*, Budapest Magvető, 2000, 216.

Szintén a beosztottjai nevezték el a művezetőjüket *Az illető* című novellában is: „A művezető mostanában valahogy nem hozta a formáját, idegesebb, durvább volt a szokottnál, nem csoda, hogy elnevezte valaki Potriennek. Azelőtt Terazininak hívták, mert csúnya is volt, mint az olasz színész abban a sorozatban.”⁹ Ebben a névadási gesztusban is feltűnő, hogy nem tudjuk meg, kitől kapta a nevét a művezető, viszont arra van magyarázat, hogy miért pont azt a nevet kapta. Potrien őrmester Rejtő *A három testőr Afrikában* című regényének egyik hőse, egy kiállhatatlan, a katonákat folyton hajszólo és fegyelmező előljáró. A „valaki elnevezte” szintagma arra utal, hogy egyrészt nem tudjuk, ki volt a névadó, másrészt pedig a művezető aligha van tisztában azzal, hogyan hívják a háta mögött. A Potrien név egyszerre utal az őrmester karakterére, vagyis arra, hogy erősen militáns alkat, ám szigorúságával együtt is kissé komikus figura, valamint a regénybeli figura történetére: a három testőr ugyanis túljárt az eszén. Terazini (helyesen: Terrasini) pedig a *Polip* című filmsorozat egyik szereplője volt, a maffia gátlástalan ügyvédje (egyébként nem csúnyább, mint egy átlag olasz férfi). Matiz őrmestert pedig (*Indul a nap*) pedig „a háta mögött elnevezték szemésznek. Matiz a szemész.”¹⁰ Ezt onnan kapta, hogy számtalanszor elmesélte ötvenhatos kalandját: ávós volt, sok embert megölt, egyet pedig úgy pofon vágott, hogy kifolyt a szeme.

A munkások között a nevek egészen nagy szórást mutatnak. A Robogó Csontvázna (*Téli történet*) hívott takarítónő neve például nem szorul magyarázatra, mint ahogyan a Vakegér (*Másként élünk*) gúnynev sem: mindkettő valamilyen tulajdonság kifigurázása. Nándi néni (*Nándi néni*) pedig a volt férjéről nevezték el, bár már akkor is így hívták, mikor még élt a férfi. A komikum forrása ebben az esetben a férfi és a női nevek egymásba keverése, mint ahogyan a *Hidegfront* című novellában is, ahol viszont férfit hívnak női néven: Herman Bélát Herminának keresztelte el a főbérője – amiben akár kasztrációs gesztust is láthatunk, melyet a fölrendelt pozícióban levő nő hajt végre a neki alárendelt és kiszolgáltatott férfin, aki nem tud lakbért fizetni. Hasonlóképpen motivált a Csőkefének (*A mutatvány*) nevezett vendég neve a Legyes kocsmában, hiszen a narrátor a következőképpen jellemzi: „Csúf, vékony arc, de arányos alkat, másfél méter magas lehetett és úgy ötven kiló, semmi háj, semmi súlyfelesleg, és semmi élet.”¹¹ A narrátor továbbá úgy kommentálja a „keresztelőt”, hogy a férfit „rögtön elnevezték Csőkefének, ami errefelé a bizalom és a mérsékelt megbecsülés jele”¹² – vagyis a hivatalos név felülírása az elismerés egy módja „errefelé”. Itt is megfigyelhetünk egy utalást Rejtőre: „a csapos halkán úgy nyilatkozott, hogy ő világlegényben ilyennek képzelte Piszkos Fredet”¹³ Vári Jánost a szakmája után nevezik el Keretező Jánosnak (*Előtted a küzdés*). Egy nagy erejű férfit a társai Erőspistanak

⁹ TAR Sándor, *Ennyi volt*, Budapest, Cégér Kiadó, 1993, 70.

¹⁰ TAR Sándor, *A térkép szélén*, Budapest, Magvető, 2003, 213.

¹¹ TAR Sándor, *Az alku, Gonosz történetek*, Budapest, Noran Kiadó, 2004, 75.

¹² Uo.

¹³ I. m. 75.

(*Asszonyok feketében*), a Trabantjával a lakótelepen köröző Gyulát (*Suhanó Ájulat*) pedig úgy hívják a háta mögött a munkatársai, hogy „Zatopek, a Láng, a Lángjáró Fagotica, a Suhanó Ájulat”.¹⁴

Ezzel szemben a név teljes kiüresedése, pusztá jelölő funkcióvá válása figyelhető meg abban, ahogyan a pszichiátriai osztály egy betege eljár: „Albertnek mindenki Mosolypeti volt...”¹⁵ (*Ünnepek után*), vagyis a név univerzális jelölővé lépett elő, a beteg mindenkit így hív. Ráadásul sajátos hangulati tartalma is van a névnek; vidámságra utal, ám ennek kifejezetten gúnyos mellézköngéje is lehet. Az már mintegy mellékes is, hogy a becézett férfinév homogenizálja a két nemet.

Az „errefelé” helyhatározószó gyakorta előfordul Tarnál a névadásokkal kapcsolatban, jelezvén, hogy a földrajzi tér egy olyan szűk szeletéről van szó, melynek lakói vagy gyakori látogatói azzal is kifejezik a térhez való familiáris és otthonos viszonyukat, hogy saját megnevezési gyakorlatot működtetnek. Mind például a *Mindenki tudja* című novellában: „valahol, kint a Búzatanyán, a Világos-dűlőben, amit errefelé csak Doberdónak hívunk”¹⁶ (*Mindenki tudja*). Vagy *Az ígéret* címűben: „Lutz Gizi nem tudta, csak sejtette, mi az a Nagy Mohó, lassan megtanulta, hogy errefelé mindent másként hívnak, őt például a vásárosok nevezték el Lutz Gizinek [...]. Azokat a kölyköket is, akik úgy csaptak le a piacra [...]. Ordas, a vezér, egy nagyra nőtt sovány, a másik kettő pedig Laja és Szopós...”¹⁷ Itt nem csupán arról van szó, hogy „errefelé” új, saját neveket adnak embereknek és földrajzi helyeknek, hanem arról is, hogy itt mindent másként hívnak, vagyis a hivatalos elnevezések tagadása, felülírása tudatos, mindenre kiterjedő gesztus. További jellegzetessége az „errefelé” adományozott új neveknek, hogy erős szexuális töltetük van, vagyis vágyteljesítő funkcióval is rendelkeznek. Lutz Gizi azonban nem lehet büszke újonnan kapott nevére, ugyanis nem mást, mint Szálasi Ferenc feleségét hívták Lutz Gizellának, vagyis névadói gúnyt úztek belőle, páriává, törvényen kívülé tették.

Az is előfordul, hogy valakinek a neve nem illik abba a környezetbe, ahol él, szokatlan, és ezért a viselője is kilóg a környezetéből. A *Nellike* című novella címadó hősnőjével szemben azért vannak zavarban a kollégái, mert „rendesen még le sem lehetett szidni, meg sem lehetett alázni, megszegényíteni azzal, mint például egy Erzsike nevű közönséges halandót, ha azt mondják neki, hogy Bözsi, Böske, vagy egy Máriát lehet Marcsának, Mariskának, sőt, Riskának szólítani...”¹⁸ Később kiderül, hogy a nő szüleinek ez is volt a célja, nem akartak „közönséges” nevet adni a lányuknak, mert a művelt középosztályhoz sorolták magukat, és névválasztásukban felfelé igazodtak, vagyis ahhoz, amit felfelé néveltek. A lány azonban nem teljesítette be a szülők reményét: takarítónő maradt, és a gyári környezetben szenvedett a nevéből.

¹⁴ TAR Sándor, *Lassú teher*, Budapest, Magvető, 1998, 135.

¹⁵ TAR Sándor, *A térkép szélén*, 192.

¹⁶ I. m. 66.

¹⁷ I. m. 140–141.

¹⁸ I. m. 148.

Hasonlóképpen járt pórul a *Télre nyár* egyik szereplője is: „Nem könnyű egy lánynak, akit tulajdonképpen Wágner Veronikának kereszteltek, és abból lett Vágó Veronika, mert azt a nevet el kellett felejtteni ott délen, hogy pontosan miért, azt ő sem tudta...”¹⁹ Ez az olvasó számára sem derül ki, feltételezésekre van utalva. A narrátor csupán néhány információval szolgál a helyszínre vonatkozóan, az egyik ilyen az Oncsa-telep, vagyis az Országos Nép- és Családvédelmi Alap által épített telepek egyike,²⁰ de ezek sok településen megtalálhatók. Az „ott délen” nyújthat némi eligazítást, hiszen a Radu család (Veronika Radu Gábor felesége) valahonnan Szerbiából érkezett, a faluban csak úgy hívták a családfőt, hogy „a bosnyák”. Így viszont még kevésbé áll össze a kép: a valódi név román, a közösség által adományozott név a „bosnyák”, közben a család Szerbiából érkezett. S mivel a novella a második világháború idején játszódik, a családból a két nagyfiú pedig az orosz fronton szolgál, ezért már világos, hogy miért nem kedvelik „ott délen” a német családnevet.

Az életmű egyik kiemelkedő darabja a *Vízipók* című novella, melynek címadó hőse egy ügyefogyott fiú, a locsolóember a gyárban, azt azonban nem tudjuk meg, miért ez a gúnyneve. Az *Éjszakai műszak* című novella zárt közösségében is több munkás visel a többiek által adományozott nevet, mint például az öreg Drakula, akinek „az igazi nevét talán senki sem tudja”.²¹ (A név a vándornevek közé tartozik az életműben, hiszen többször is előfordul, mint például a *Mindenki tudja* című novellában is.) A novellában egy munkást Mazsolának hívnak, a másikat Nácinak, s vannak olyan nevek, melyekről nehéz eldönteni, hogy valódiak, vagy gúnynevek, mint például a Garancsi vagy a Bugyó. A *víztorony* című novella egyik hőse Gróve, a Nagy Szundikátor, akinek a nevére nem kapunk magyarázatot, ám már a név összetétele is komikus hatást kelt azzal, hogy az *epitheton ornans* jelentős emberek nevét utánozza, melyekkel látványos ellentétben áll a név jelentése: az alvás, vagyis a szundítás. Az *Egy rendes nap* című novellában van szó a Lüszen dő Rübampré nevű „anyagmozgásról”. A név egyrészt kifigurázza a nemesi neveket, méghozzá azért vesz alapul francia nevet, mert magyar nyelven a francia arisztokraták nevei eleve fellengzősen és komikusan hangzanak, ráadásul a név viselőjének semmi köze sem a magyar sem a francia arisztokráciához. Másrészt pedig Balzac *Elveszett illúziók* című regényének hősiére utal, aki sok-sok megalkuvás után jut el odáig, hogy nemesi névre és rangra tesz szert. Mindebből a gyári dolgozó számára alighanem csupán a magas rangra utaló név és az elveszett illúziók maradtak.

Számos olyan név is előfordul Tar szövegeiben, melyekről nehéz eldönteni, hogy valódi nevek, vagy gúnynevek. A *Szilvia* című novellában az osztályfőnököt például Recseginek hívják. Az *Óh, bíborszegélyű égben* az albérlő ajtaján a következő cetli lóg: „Szunyár Bertalan férfi és női bádgos”, itt már maga a név is humorforrás, ám még

¹⁹ I. m. 177.

²⁰ Egy interjúban Tar is beszélt arról, hogy az ő tanyájukhoz is egy ilyen telep mellett elhaladva lehetett kijutni.

²¹ TAR Sándor, *A 6714-es személy*, Budapest, Magvető, 1981, 55.

inkább a szakma megjelölése. Továbbá előfordul a novellákban egy sor olyan név, melyek ugyan nem mind gúnynevek, ám erős hangulatfestő tartalmuk van: Icuka, Erdei úr, Muci néni, Berta úr, Tállainé Borika, Jánoska, Loki, Kopár, Dugó, Gém tanár úr, Beles, Beller százados, Móc Sanyi, Nyárádi úr alias Molyos, Halas Józsi, Kefe, Gyúró Andor, Síkede, Viola nagysád, Ferrári Viola, Tepertő, Hamar János, Sima Elemér, Kerezsi, Mézga stb. Ezek a nevek kispolgári, miliőt idéznek meg, melynek az ad otthonos-bensőséges hangulatot, hogy a nevek többsége becézett.

Külön érdekesek még a földrajzi nevek, intézmény- és kocsmanevek is Tar poétikájában, hiszen a személynevekkel együtt ezek is sokszor kivonódnak a hivatalos elnevezés hatálya alól. A *Télre nyár* című novellában a „Fábián-féle kocsmában” isznak a helyiek, mely minden bizonnyal a tulajról kapta a nevét. A *Voláre* című novellában „egy Méhlepénynek becézett, hajnalig nyitva tartó cigánykocsmáról”²² van szó, *Az indul a napban* pedig egy Matyi becenevű kocsmáról. Petri egyik kedvenc kocsmájának a neve bukkan fel *A kísérlet* című novellában, fonetikusán írva: Nájlon. Van továbbá „Legyes elnevezésű italbolt”²³ (*A leghidegebb éjszaka*), továbbá „az utca elején van a Gégészet nevű italmérés”²⁴ (*Örömhír*). Az *Ennyi volt* című kötetben olvashatunk egy Váladék nevű kocsmáról (*A hosszú nap*), mely a „csapat” gyülekező helye, egy másik novellában (*Végre nászút*) pedig ugyanez a név szerepel, ám immár jelzővel konkretizálva: Zöld Váladék. A kocszmák kevés kivétellel undort keltő dolgokról vannak elnevezve, abjektokról, mely mintegy a kocsmák és köre társadalmi státuszának az indexeül is szolgál. Az elnevezés világosan jelzi az elkülönülést a hivatalos rendtől, a „normális” társadalomtól, s funkciója egyrészt ennek az elkülönülésnek a nyomatékosítása, másrészt pedig az „úri közönség” az önelnevezés autonóm gesztusa révén fejezi ki, hogy nem tart igényt a társadalom elismerésére, nem akar integrálódni, hanem a viszolygást keltő névvel önként vállalja és affirmálja a periféria-létet. Mivel a normalitás rendjében ez a közeg visszataszító, ezért az ide tartozók direkt olyan névvel jelölik magukat, mely egyrészt visszaigazolja ezt a viszolygást, másrészt az önelnevezés aktív aktusa révén kitörnek abból a passzív szerepből, melybe a lenézés alanyaként kényszerülnek, és a túlzás, a karikírozás révén teremtenek maguknak olyan identitást, mely demonstratívan szemben áll a *common sense* világával.

A mi utcánk

A novellafüzérben vagy kisregényben már az utca neve is jelzi, hogy az ott lakók fontosnak tartották, hogy ők maguk adhassanak nevet a helynek, ahol élnek. „Ez a Görbe utca, [...], hiába adtak neki más nevet, volt már Ságvári utca, most Radnóti, de senki nem úgy mondja, a postás se, a kéményseprő se, senki. Ha valaki így kérdez

²² TAR Sándor, *A térkép szélén*, 200.

²³ TAR Sándor, *Lassú teher*, 106.

²⁴ I. m. 169.

utána, akkor először jól megnézik, aztán megkérdik, kit keres.”²⁵ Az utca hivatalos neve az éppen aktuális állami berendezkedés és ideológia függvénye – ahogyan ez Magyarország új- és legújabb kori történelme során megszokott. Mindez természetesen arra is rámutat, hogy egyrészt a hatalmi ideológia sem állandó, másrészt azonban arra is, hogy a hatalomgyakorlás módja, vagyis a mindenféle módokon számon tartó, bürokratikus apparátus működése bizony rezsimektől függetlenül hasonló marad. Az utca lakóit azonban csöppet sem érdekli, hogy a hivatalos térképeken éppen Ságvári vagy Radnóti utcának nevezik a helyet, ahol élnek, hiszen a nevezetes utcát politikai rendszertől függetlenül Görbe utcának hívják.

A helyiek által adott név állandósága azt jelzi, hogy magukénak érzik az utcát, és nem hajlandók elfogadni a hivatalos, térképeken is szereplő nevet. Ez a „lázaság” olyannyira sikeres, hogy még az állam szolgálatában álló, hivatalos szerepet betöltő postás és a kéményseprő is ezen a néven ismerik az utcát, vagyis a helyi lakosság bojkottja a hivatalos névvel szemben sikeresnek tekinthető. A dolog ironikus része viszont az, hogy az önelnevezés egyszersmind öngyarmatosítást, gettósodást is jelenthet. A „görbe” ugyanis az eltérőnek, a rossznak is a szinonimája; a Görbe utca mint imaginárius földrajzi név az adott terület normáktól való elhajlását (görbességét) fejezi ki. Ezzel az utca lakói mintegy megbélyegzik saját lakóterületet, voltaképpen saját magukat, a névben tehát egyfajta állapotleírás, diagnózis fejeződik ki, ám ennek öntudatos vállalása is, mint a kocsmák elnevezése esetében is – legalábbis ez az egyik értelmezési lehetőség. Csakhogy az önként vállalt negatív jelentéstartalmú önelnevezésekben többnyire nem egyszerűen csak az önmegbélyegzés, hanem a hivatalos normákkal való szembeszegülés is tükröződik: a névnek tehát egyszerre van leíró és előíró karaktere.

Érdekes módon az utca lakóinak többsége a rendes, anyakönyvezett nevét viseli, ezzel szemben a földrajzi nevek (vagy legalábbis azok, amelyek helyi viszonylatban annak számítanak) a helyi, közösségi névadás termékei. Az utcában kiemelt jelentőségű hely a kocsmá, amelyet mindenki csak Misi presszónak hív a tulajdonosa után, amivel mintegy az italbolt is a személy rangjára emelkedik. Hasonlóképpen a kocsmá előtt álló akácfa, „akit” a műintézmény közönsége Bélának nevezett el, s „aki” nagyon fontos szerepet tölt be a környék életében. A törzséhez kötik ki a lovat, Béres ott vakarja a hátát, köszönnek neki, és „jobb érzésű ember nem is tudná kivágni, mert neve is van, egyszer, szürkületkor, mikor az emberre a presszóból jövet rátör a farkasvakság, Béres azt találta neki mondani, mikor belement, hogy szerbusz, Bélám, és átölelte, te vagy a legrendesebb ember, meg én”²⁶ Az emberi lény rangjára emelt fa csaknem mágikus funkcióval bír a közösség életében: „Bélánál minden eszébe jut az embernek”²⁷ valamint a fa tövétől be lehet látni a legelőt a falu széléig, és az ember visszaemlékezik az ifjúkorára. Mintha Béla a tudás fája lenne, s a név egyúttal

²⁵ TAR Sándor, *A mi utcánk*, Budapest, Magvető, 1995, 6.

²⁶ I. m. 86.

²⁷ Uo.

mitikus, mesebeli funkciókkal is ellátná. Dérczy Péter az *A mi utcánk* kapcsán hívja fel a figyelmet arra az egyébként más Tar-szövegekre is jellemző jelenségre, hogy a nevek bizonyos valószínűtlenségi effektust váltanak ki, nem megerősítik, hanem sokkal inkább elbizonytalanítják az olvasót a szereplők identitását illetően.²⁸ Rámutat arra, hogy Béres szomszédot mindenki Oszinak nevezi, holott az igazi neve Bálint, valamint Márton papot is hol Sanyiként, hol Gézaként szólongatják. Külön komikus és szatirikus hatást kelt a Hesz Jancsi anyósának emlegetése a narrátor által, aki „a nap minden percében anyós”.

A Görbe utcában arra is van példa, ahogyan a hivatalos gépezet ragadja magához a névadás lehetőségét, ezt illusztrálja a „kicsi lány” története. A szülők Rózának akarták keresztelni a gyermeket, ám a hivatali önkény megmászította szándékukat: az anyakönyvvezető szerint ilyen név nincs, így Rozáliát írt be a nagy könyvbe. Ez a gesztus arra mutat rá, hogy az állam az őt képviselő hivatalnok által ront bele az állampolgár személyes szférájába, és kisajátítja magának a névadás szabadságát. Jelen esetben a végeredmény az, hogy a kislány egyaránt gyűlöli a Rózsa és a Rozália nevet is, hiszen megtudja, hogy az utóbbit egy tehén is viseli az utcában. Az állam olyan nevet adott neki, ami gúnynévként szolgált az adott közegben, vagyis a név által mintegy már eleve kijelölte a helyét a társadalomban, és kudarca ítélt az életét.

Szürke galamb

Talán nincs még egy olyan Tar-szöveg, amelyben akkora szerepe lenne a neveknek, mint a *Szürke galamb* című bűnregényben. Szinte az összes szereplőnek van valamilyen gúnyneve, a regény „hemzseg a különféle – klasszikus krimikben szokatlan – álnevektől, bizonytalan nevektől, tulajdonnevekkel kapcsolatos játékoktól”.²⁹ Bánki Éva megfigyelése szerint jellemzően a regény aktív szereplői viselnek valamilyen gúnyvagy álnevet, míg az áldozatok a saját nevükön szerepelnek. Ezt azzal magyarázza, hogy becsületes nevük csak a balekoknak van, akik könnyebb azonosíthatóságuk miatt könnyebben válnak áldozattá. Bánki a névadások mögött egy olyan gyakorlatot is feltételez, aminek aktuális vonatkozásai is vannak: „A rendszerváltás, az az »elszabadulás« – hogy a nagy megfejtőt, Szűcs énektanárt idézzük – talán olyan világot eredményezett, ahol csak azoknak van esélye, akiknek nincs szilárd, egyetlen név mögé elrejtendő személyisége?”³⁰ Az álnevek tehát bizonyos közegben a túlélés esélyeit is növelik, hiszen álcaként is szolgálnak.

²⁸ DÉRCZY Péter: „»hadd éljen mindenki« Tar Sándor: *A mi utcánk*”. *Élet és Irodalom* 1995. október 27. 43. szám, 14.

²⁹ BÁNKI Éva, „Kimondhatná a nevét is, ha lenne értelme.” A névadás jellegzetességei Tar Sándor *Szürke galambjában*. <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2013/2013-november/1782-banki-eva-kimondhatna-a-nevet-is-ha-lenne-ertelme-> (letöltés ideje 2018-03-30)

³⁰ Uo.

Másrészt a névadás egyszersmind a beavatás vagy befogadás aktusa is, mellyel egy adott közösség tagjaként ismer el valakit. Az új név továbbá humorforrás is, melynek a regényben is több fajtája van. Először is, van az az eljárás, hogy az adott személy egy tulajdonságát emelik ki, mint például a Néger gúnynevű kisfiú a sötét bőréről kapta a nevét, a Nyúlászajút pedig a testi fogyatékoságáról nevezték el. A hivatalos név torzított formája szintén vicces hatást eredményez, mint például a Líbia becenevű Lídia esetében, vagy például amikor a Kiss Miklós nevet torzítják Miss Kiklósrá, Talpas Józsefet pedig Tapsi Hapsinak nevezik kollégái. Aztán vannak olyan nevek, amelyek sokkal kevésbé motiváltak, arra például nem derül fény, miért nevezik Sági Éva őrmestert Malvinnak.

A regény valósággal tobzódik a másodlagos nevekben, melynek sok esetben igen praktikus magyarázata is van, hiszen a szereplők egy része bűnöző, akiknek elemi érdekük, hogy az igazi identitásuk, az igazi nevük ne kerüljön napvilágra. Ilyenek például Jasa és Bátyó, helyi alvilág figurák, valamint Csiszár őrnagy, aki végül a titokzatos vérzések egyik okozójaként lepleződik le, és azzal álcázta magát, hogy ál-nyúlajkat ragasztott a szájára, ennek alapján a rendőrség Nyúlászajúként emlegette, vagyis a másodlagos név alapja az álidentitás lett. A másodlagos nevek nagy száma arra is utal, hogy kizökkent az idő, és képlékennyé válnak az identitások, vagy legalábbis megsokszorozódnak, mint ahogyan Tar más szövegeiben is.

Márpedig az identitásoknak s velük együtt a térnek és időnek a bizonytalansága is arra mutat rá, hogy Tar prózáját korántsem lehet csupán a szociográfia és a realizmus keretein belül értelmezni. Erre már az első recenziók, kritikák is rámutattak, Domokos Mátyás pedig egyenesen azt állította már a második kötetről, hogy az abban található, műfajparódiaként is olvasható *Hangulatjelentés*, „ez a sztálinizmus hazai gyakorlatában valaha virágzó műfaji előzmény, mint össznépi, szinten úzótt pop art, akár tud róla, akár nem, a »posztmodern író« státuszába helyezi Tar Sándort”.³¹ Ez talán túlzás, de ha nem is az, mára már aligha van ennek tétje. Az viszont fontos, hogy felhívja rá a figyelmet: Tar nem csupán a „megalázottak és megszorítottak” képviselője, aki „azok helyett beszél, akik nem tudnak” (ahogyan hivatkozni szokás rá), hanem ennél jóval cselesebb, rafináltabb – és viccesebb író.

³¹ DOMOKOS Mátyás, Olvasójel (Tar Sándor: *Miért jó a póknak?*) *Holmi* 1990/1, 114.